Яцкова ялівка об'їлася конюшини і згибла. Лежала коло ясел, у стайні, як гора, а в хаті Яцко сварився з Яцихою.

— Нащо ти пустила ялівку на свіжу конюшину? Господине!

— А ти нащо лишив вітвором ворота? Господарю!

— А ти чому їх за мною не заперла?

— А в тебе від чого руки?

— Ти мою працю марнуєш, жінко!

— А ти мій вік змарнував, чоловіче! Так сварилися цілу днину...

Щдвечір пригадали собі, що ялівку треба закопати, бо заповітрить подвір'я.

— Треба було дорізати, — каже Яцко, — був би нарід розібрав під неділю!

— Мій батько не різник, а мати не різничка, — відповідає Яциха, — та й я різати не вмію!

— Але язиком, як бритвою ріжеш. Правда?

— Коли ріжу, то своїм, а тобі зась до того. Відчепися від мене та й йди, зроби який кінець із ялівкою, бо ще йно того треба, щоби тебе жандарі забрали.

— А тебе чорти заберуть! — тукнув Яцко, переступаючи поріг.

На подвір'ї думав собі, що баба правду каже. Він завинив, бо воріт за собою не замкнув. Ялівка вийшла з подвір'я, об'їлася в полі конюшини та й згабла. Але признати їй того не можна, бо найгірше, як жінка раз один візьме верх над чоловіком. Тоді вже пиши пропало. Потім глянув на стайню, де лежало падло, зітхнув, сплюнув і пішов на трупарню, до Антошка, що був грабарем і сторожем від школи в одній особі. Вік копав гроби, чистив учителеві чоботи і бив школярів різкою. Як мав час, то виплітав кошики, пускав кров, здіймав шкуру а падлини і збирав рої. Що кому треба!

На біду, пішов Антошко на друге село з листом від учителя до вчительки, і Яцко вернув із нічим.

По дорозі вступив до сліпого Максима, що грав на лірі, а на весіллі співав такі веселі співи, що п'яні баби реготалися до розпуку, але й його не застав дома.

Вгім, із-за дуплавої верби вилазить Абрамко, знаний з того, що жодного діла не цурався і любив усього стрібува-ти, тай каже: "А що, Яцку, є Антошко дома?"

— Лихе йому є! — відповідає Яцко. — Десь & усіх як навмисне повиривало.

— Не кажіть нікому, — говорив Абрамко, — то здійму шкуру.

Г" Та Здіймай, — відповідає Яцко, — про моте!

™" Р? у торг> стало на ™> Абрамко має дата три срібні, і шкура його.

ті І*?!*З пішли оба до стайні. Жвд замкнувся зсередини, щоои його ніхто не бачив, і заки місяць зійшов, покінчив свою роботу.

Потім видрапався на під, розвісив шкуру на бантах і вернув, вдоволений, додому.

Тим часом Яцко викотив із возівні віз, запряг коні і заїхав перед стайню.

Насилу витащили обоє з жінкою ялівку, і віз покотився селом.

По дорозі ставали люди і, киваючи головами, казали: "Ов, ов, ов!"

Яцко був лютий, підганяв коні, і ялівка скакала на возі, як жива.

Так опинилися на "кобилячім" цвинтарі. Був то невеличкий кусник громадської толоки, обкопаний доволі глибоким ровом, на якім ховали падлину: коні, корови, вівці, навіть дріб. Як ішла остання холера, то староство наказало, щоби зробити цей цвинтар, на що громада сильно відказувала.

"Перше тільки людей ховали, а тепер, бач, і худобині цвинтару треба, — думав також Яцко. — Дальше, може, ще які метрини для коров повидумують. Все можливе. А потім, то ще таке право вийде, що не худоба для тебе, але ти, хлопе, для худоби. Тьфу!"

Яцко сплюнув, зняв драбину і скинув ялівку на траву. Телиця лежала, як колода. Яцко вхопив рискаль і став із пересердям копати яму.

— Не досить, що здохло, та ще йому таку параду роби!

— говорив, викидаючи землю.

— Вези його, копай яму, ховай! Ігі!.. А ви тут чого? — звернувся до псів, що чимраз ближче підкрадалися до м'яса. — На погріб прийшли? Добре. Ось тобі, діду, хліба!

— гукнув, кидаючи між собак груду землі. Пси розскочилися, і Яцко копав дальше.

— Чого стоїте? — кричав до своїх хлопців. — Возьміть батіг та відганяйте собак!

Хлопці вхопили, один батіг, а другий лопату, і вганяли за псами.

Яцко викопав яму, змірив рискалем, чи є до міри, і скотив до неї ялівку. Потім скоро, разом із хлопцями, став її засипати землею.

А на окопі сиділи голодні пси і з жалем та злобою дивилися на дурного хлопа, що таку гарну поживу так нерозумно марнує.

Як Яцко вертав додому, була ніч.

Світив місяць, били перепели, пахло сіно і мед.

— Буде погода, — говорив Яцко, поглядаючи на дим, що шнурком снувався з комина вгору. — І небо визвізди-лось, що але!

Коні йшли звільна. Яцко не підганяв їх, лиш дивився докола і думав.

— Мають люди гречку, як море, а я, як на злість, її не посіяв. Висіяв більше ячменю, а ячмінь не вродився. Та й таке!

І в ту хвилину зробилося Яцкові дуже сумно. Йому здавалося, що він дуже бідний, що це йому чомусь не ведеться і що для нього нема вже

ніякого рятунку. Збіжжя не дописало, ялівка згибла, нещастя йде за нещастям.

А минаючи цвинтар, він думав, як то його вивезуть туди, і як він не буде журитися ні гречкою, ні ячменем, ні жодною бідою — нічим.

Місяць світив, били перепели, пахло сіном і медом.

Яциха чекала на Яцка з вечерею. "Бульба перекипіла, діти зголодніли, — говорила, вибігаючи на ворота, — а його нема".

Над Глухим Кутом висіло тихе літнє небо. На річці гудів невсипущий млин, дорогою їхали парубки на конях, грали на сопілках і співали. їм настрічу вибігали собаки, гналися за кіньми й брехали.

Довго стояла Яциха і надслухувала, чи не їде Яцко. А в хаті, на лаві, під лампою, сидів найстарший син і читав свіжий часопис. Коло нього стояло кілька парубків і слухали. Один із них недавно пристав до читальників, і по його очах видно було, що йому в голові якось-то іще не Дуже ясно. Він спитав:

— А про війну нічого не пишуть, Михайле?

— Ні, нічого.

— А якось ту на ярмарку казали, що ніби наш на турка вибирається.

Михайло глянув на нього, як батько на дурну дитину, і всміхнувся.

— Пощо тобі турка? Коби ти того ворога зміг, що дома, то було би добре.

І він почав говорити з жаром, яких то ворогів хлопи мають" як вони мусять боротися о кожну ложку страви, о кожний день життя і як мусять уважати, щоби в тій боротьбі не впасти, бо хлопське життя, як безнастанна війна.

— Але з місця, — кінчив, піднімаючи голос, — нам не годиться тікати. Тхори тікають, а відважні сміло стають до бою. Держися, хлопе, руками й ногами землі, бо то твоя міць. Хлоп без землі, що риба без води, що листок без гиляки, що марний пух. Фу-у-у! — та й нема!

В тую хвилину відчинилися двері, і насамперед вбігла мати, а так, може, по добрім отченашу, ввійшов батько.

— Касино! — кричав від порога. — Казети! Пани! Ти, старий, падлину вивози, а твої діти най казети читають, бо вони пани! Мой! — крикнув, звертаючись до сина. — Кинь мені той папір геть, бо тебе разом із ним за десяті ворота кину! Чув?

Син випулив очі. Зроду-віку не чув від свого батька такого прикрого слова. Щоправда, то Яцко не любив ані читальні, ані книжок, ні взагалі освіти. Не знав, на що вона і до чого здасться. Адже й перше люди жили без книжок та без паперів, і було їм добре. Але дітям не боронив. "Як своє зробиш, — каже, бувало, — то читай, кілько хочеш, а йно світла мені не висвічуй".

Тіш дивніше вразив Михайла батьків гнів. Він не втерпів і спитав:

— А хіба ж вам, татуню, що-небудь шкодить, коли я читаю?

— Шкодить! — відрубав батько. — Не люблю, не хочу, не потребую! Поки не було тих шкіл і тих читалень, то ще чоловік дихав як-так, а тепер хоч із берега та в воду... Збіжжя не вродило, ялівка згибла, роби що хоч!

— А хіба ж наша ялівка від газет згибла? Таж вона не вміла читати! — відповів Михайло.

— Що? — гукнув батько. — Ти насміхаєшся з мене, зі свого батька? Ти мене сердиш? Мой! Тримай язик за зубами, бо хоч ти парубок, як дуб, а так тебе сперу, як смаркача!

Михайло лиш раменами здвигнув.

— Тут газети ні при чім. Вони вам нічого не винні. А без газет і без науки нині жити трудно. Нині кожний жид, кожний волокита знає світові лад та й туманить темного хлопа. Нині треба йти вперед разом із другими, а ні, то перейдуть по тобі, як по трупі!

Яцко головою покивав і, насміхуючись, сказав:

— А диви, який мудрий! Мудріше яйце від курки. А

диви!

А Михайло кінчив:

— Та й ялівка, може б, і жила, якби ви вміли читати. Ось у мене є така книжка, що пише, як коло худоби ходити, але вона сама не заговорить, до неї треба знати письмо.

— Досить! — гукнув Яцко. — Вже мені ті науки горлом лізуть. Гіркий світе, коли сини батьків розуму мають учити! Віднині я тут пан, я тут господар! Або слухай, або рушай на чотири вітри! Я вам покажу! Я вам усім безголів'я зроблю! Я вас пороздираю! Я...

Але жінка прискочила до нього, вхопила за руки і сказала:

— Чужі парубки слухають, спам'ятайся!

Яцко спам'ятався, парубки поздоровкались і вийшли, Яциха подала вечерю.

їли мовчки. Лиш часом ложка голосніше черкнула об миску, і тільки чути було, як кілька ротів дмухало на гарячу страву, а потім із свистом втягало її досередини.

А як обтерли губи, почав Яцко наново:

— Завтра зачнемо жати. Ти, жінко, лишишся у хаті, звариш обід і обійдеш худобу, а ми всі скоро світ підемо жати.

Говорив голосно і рішуче, як економ. Але Михайло не втерпів. Таку вже мав натуру, що не годен був змовчати, коли видів, що робиться що-небудь не так, як треба.

— Завтра буде дощ, а може, й на сльоту затягнеться, бо барометр у вчителя чогось дуже впав. А до того, я йшов нині попри жито, й воно ще трохи зелене, свидува-те. Двірське жито до полудня і раніше, а ще його не жнуть. Я раджу підождати.

~~ 9ховай собі свою раду для таких, як сам, розумієш, разом із якимось бараметрами! Я маю бараметер на небі Дармоїди, легейди! Робити їм не хочеться, та й вигадують.

— Ой, біда! Буде дощ. Коби хоч татуньо не зачинали жати, бо шкода хліба, — думав Михайло, — та щоб Ганька не йшла, бо ще гірше з нею буде. Вигналося то таке, як конопля, та й хорує. Най їх Бог хоронить.

Цілий день не йшла йому робота. Думки не давали спокою, і на серцю робилося так тяжко, як би на нього столітній дуб звалився.

З полудня почали виступати хмари та закрили небо, як брудні і мокрі верети. Під вечір потали пускати з себе дощ. Що вітер повіє, то дощ слабне, але йде.

Наповнилася ріка водою, виступили на дорозі калюжі, обмокли дерева, стріхи й люди. Ще до ночі далеко, а вже світу Божого не видно, такі всюди мряки й пари. Сльота...

— Маєте, татуню, барометер на небі, — думав Михайло, вертаючи домів. Був змучений і такий обмоклий, що аж пара з нього била. Хотів чимскоріше дістатися до теплого й сухого кута.

В своїй вулиці здибав молодшого брата. Біг у село.

— А ти куди?

— По оцет до корчми, Ганька вмирає.

Михайла як би хто ножем шпигнув. І жаль і злість нараз ухопили його серце, як у залізні кліщі.

— А що, не казав, не казав? — говорив, вступаючи в хату.

Ганька лежала на лаві, бліда, як смерть. Великі сині очі дивилися жалібно у стелю. На устах була кров.

Мати клячала коло неї і, киваючи головою, пригова-рювала крізь сльози:

— Робітнице моя! Дівонько моя! Як же ти мене лишаєш? Казала я, не спішися, казала я, спічни собі, дитино, а ти все перлася вперед. Згубила тебе твоя скорість, доню!

А батько сидів із люлькою в зубах коло скрині і бурмотів до себе:

— Насілася лиха доля на мене, та й годі. Що крок, то вовк, що два, то біда. Ото! Прошв я, як пес на ярмарку!

Коли побачив сина, то втих і голову спустив над саму скриню.

А Михайло лиш глянув, що є, і пішов запрягти коні. Навіть ніхто не знав, що він поїхав по лікаря до міста.

* *

Тим часом із Ганькою було дуже погано.

Навіть оцет, якого випила мало не цілу склянку, не поміг їй, а здавалося, ще гірше пошкодив. Стягала ногами і з болю так страшно кричала, що сусіди не годні були спати. Серце та й серце!

— Нема що, чоловіче, — каже Яциха, — йди по Гор-пину!

За малу хвилю привів Яцко Горгашу, червону, розхристану, п'яну.

— Всьо, кумонько, я лишила, а до вас прибігла, — говорила, цілуючи Яциху. — Ви в мене перші! Війтиху лишу, писариху лишу, а до вас прийду, бо дуже вас люблю! Але принесіть, мої милі, хоч півкватирки, бо найся пріч каже, так мене всередині ріже, що крий Боже!

Приніс Яцко півкватирки, випила Горпина, закусила часником і цукром та взяла оглядати хору.

— Коло серця тебе, донечко, коле, і в грудях, кажеш, спирає, і голова так, як би тріснути хотіла — то вроки. Стрийна, дівонько, врекла тебе, бодай її всі дідьки на-врікали, бодай вона долі не знала, відьма

погана! Таку ладну дівчину зіпсувати, гей, гей, гей!... Нема, чуєте, нічого гіршого, як погані очі. Гірша в них їдь сидить, як у змії. Най нас Господь милосердний боронить та заступить від такої біди! — говорила, звертаючись до родичів. — Але налийте, прошу вас, іще капку, бо в горлі сухо стало. Розмовляти не година.

Випила, закусила й далі оглядала.

— То, що ви їй оцту дали, то добре. Оцет від усякої хороби помагає. Тепер ми їй вуглє скинемо, і буде, як рукою відняв. З неділі піде ваша донька в поле, а йно уважайте, бо то молоде, дурне і скоре, як молодий кінь.

Подала Яциха Горішні з мисника нову миску, налляла з коновки води і нагорнула в печі червоного вугля. Горпина дмухала на воду, приговорювала до вугля і над мискою навідлів махала. Потім жар зсипала до миски.

Зашипіла вода, і засичало вугля, а Горпина казала, Щоби так лихі очі шипіли, як будуть у смолі кипіти, та доповідала, щоби так та погана душа, що вроки на дівку на-

Я вас буком на поле вижену, от що! І ти, — обернувся до дівчини, що, бліда й перестрашена, куняла біля постелі, — і ти також пщеш. Ми люди бідні, нам нема коли слабувати. Слабість то панська річ, а в хлопа або жий, або вмирай.

— Ні, тату, — обізвався на те Михайло, — Ганька хора, і вона не година йти.

— Що? — заревів Яцко. — Ти знов до мене з писком, ти... — і кинувся з кулаками на сина. Але син ухопив його за руки, а мати упустила горнець і знов припала до мужа.

— Що робиш? Спам'ятайся! Чого ти так роз'ївся нині?

— Най мені з очей тікає, бо вб'ю! — верещав Яцко.

— Тікай, синоньку, тікай дитинко, — просила мати, — видоші, тато нині недобрі. Вступися!

Син понурив голову і вийшов...

Довго-довго перестрашені діти тулилися на запічку до себе* довго хлипала хора біля постелі, і довго не могла втихомиритися Яциха, що так само щиро любила мужа, як і дітей.

Михайло пішов зразу до стайні, де звичайно спав, але звідтам перенісся на сіно, бо в стайні було йому затепло і задушно.

Чистий воздух, ясне, засіяне зорями небо і легкий західний вітер утихомирили його. Почав думати... Що воно таке, що від якогось часу в їх хаті пішло як то кажуть, із Петрового дня1. Давніше ані тих криків не бувало, ні сварок, ні прокльонів, а тепер ложки страви не мож з'їсти в спокою. Давніше кожне робило, що до нього належало, і спокій голові. А тепер не знати, чим батькові догодити. Від часу, як пішли нещастя, з ним робиться щось поганого. Ну, але хто тому винен? Хто казав починати процес із стрийом, хто велів злій людині підпалювати комору, хто казав гинути ялівці? Біда по деревах не лазить, а чоловік на те й розум має, щоби обганятися від неї. Всі ті втрати можна було якось відбити. От, читальня хоче заложитй склеп. Тільки пристань до спілки та відступи для склепу світлицю, а був би ладний гріш. Або торгівля покладкам

Ще торік хотів Михайло занятися нею. До міста ж недалеко. Але татуньо не дадуть. "Нема часу, гандель-то жидівська річ", — і так усе. Або з вогнем. Кілько він наговорився, аби заасекуроватися. Адже є своє товариство "Дністер". Та де там! "У нашім роді такого не бувало. Як Бог

схоче, то вогонь відверне. Не годиться". — 1 вже. А прийшов вогонь, та й диви, якої наробив утрати. Добре, що хата не згоріла. 1 поле інакше родило би, якби його трохи справити. Долинку треба осушити і засіяти травою, в далекий клин посипати мукою з костей, бо туди гною не завезеш. 1 так із усім. А тато замість того їдяться, гризуть нас і себе і нарікають на лихі часи.

І йому нараз стало жаль свого тата. Він зрозумів, чому той батько так змінився, чому він нараз зробився такий напрасний і прикрий.

То так, коли в болото залізеш або як почнеться лід під тобою ламати. Стань, подивися спокійно довкола, подумай, куди поставити ногу, щоби трафити на сильний ґрунт — то вилізеш щасливо. Але коли ти застрашишся та зачнеш наосліп бовтати ногами, то залізеш у таке, що хоч волами тягни.

"1 що тут робити, як тут приступити до тата, як би їх успокоїти та переконати?" — думав Михайло і з тими думками заснув.

Короткі літні ночі. Навіть нема коли розпростувати втомленого тіла. Та зате спиться тоді кам'яним сном, і сон той має якусь незвичайну силу.

Як Михайло встав, то щойно світало. Глянув на небо — нічого. Лиш на заході якісь мряки, якби дими, і вітер звідтам потягає гнилий і теплий, як із печі.

Обійшов Михайло товар і думає, чи йти до хати, чи ні. Ні, не піде. Пощо дратувати батька? Переконати його не переконає, лише шкода гнівити Бога.

Взяв сокиру й пішов до моста, що його громада чим-с!с5рше напРавляла, бо туди мали їхати канони. Поки дійшов, сонце викотилося, велике й ясне, та відразу взяло так сильно припікати, як у саме полуднє.

вела, на сам спід пекла впала, як те вугля на спід миски паде.

— На ліси, на бори, за десяті гори, в багно та трістє йди! — кричала, вимахуючи руками та бігаючи докола миски.

Від того вітер робився, гасив лампу та холодом віяв по лиці Яцка і Яцихи.

— Гу-у! Як страшно! — і хора з безнадійною розпукою дивилася на розхристану відьму та на її чари.

— А що? Не казала? А не казала я? Вроки. Ще й які! О! Дивіть, як вугля поспадало. О!..

Потім набрала з миски вугляної води, обмила хорій лице, руки, ноги і казала напитися з поганої, брудної долоні. Потім сама випила, але не воду, а горівку, оперла голову об стіну і захропіла на всю хату. Навіть крик хорої, що потрясав тихими стінами, не міг її збудити.

— Вставайте, кумо! — благала Яциха, стягаючи її з лави. — Ганька вмирає!

Горпина зірвалася і, як шалена, бігала по хаті. Зачіпала собою об піч, то об скриню, бо така була п'яна, що не могла вдержатися на ногах.

— Ножа, сорочки, хутше!

Подали їй ніж і здіймили з хорої сорочку.

Горпина стояла посеред хати з ножем у правій руці, з сорочкою в лівій і, хитаючись, як жид на молитві, мляска-ла заслиненими губами і щось такого говорила, чого ніхто не міг зрозуміти і чого, мабуть, сама не

розуміла. Потім ніж перепустила через сорочку, зараз його підняла і з розмахом вбила в одвірок.

Потім упала на лаву, оперла голову об стіну і вдруге захропіла. По хаті як би хто канонами котив.

Хора на хвилину втихла. Яцко лежав на скрині, а Яциха дивилася на п'яну Горпину, як жид у лице чудотворного рабина.

Нараз хора зірвалася і почала кричати, аби її добили, бо не витримає.

Знов збудили Горпину, і вона знову бігала по хаті, як у гарячці, а потім казала класти до серця гарячі приклади.

Але й те не помагало, а як коло півночі приїхав лікар, то вже не було кого лічити.

— Як можна, — говорив до родичів, — як можна хорій на серце давати оцет пити, та ще хто знає який, і класти гарячі приклади? Я казав би ту бабу до криміналу замкнути, ту пиячку!

— Коби знати, — відповів Яцко оттак, аби щось сказати, а в душі подумав собі: "Так мало бути, та й кінець".

***

То було в суботу, а в понеділок поховали Ганьку. Людей зійшлося багато, як звичайно в сльоту. Яцко приніс горівки, спекли хліба, зварили пирогів, і нарід гостював, як на празнику.

Коло полудня винесли тіло з хати і поклали на віз. За возом ішла Яциха й голосила: "На кого ж ти мене покидаєш2, робітнице моя,

помічнице моя? То я тобі весіллячко зготовила, доню, з сирою землею, з темною могилою, з білою березою. Чому ти мені малою дитиною не вмерла, не було би такого великого жалю! Ой, ой, ой!"

А дощ падав, а вітер віяв, а дзвони на дзвінниці дзвонили.

Як минали церкву, то зашуміли старі високі липи, потрясли гіллям зеленим і кинули кілька капель срібної роси на білу трунву.

А як переходили попри поле, то кланялося Ганці колосисте збіжжя, як добрій робітниці.

Заскрипіли цвинтарні ворота, і дружби повели молоду не до престолу, а до гробу.

Нараз виглянуло сонце, освітило цвинтарні берези, обсушило людей і кілька променів ясних кинуло до чорного гробу, щоби Ганці не було так дуже-дуже темно.

Люди ходили поміж моїилками та перечилися, де хто лежить, а діти лазили по вишнях, шукали на окопі суниць або гойдали спорохнілими хрестами. Родичі гонили їх до хат.

Як люди вертали в село, то говорили, що покійниця *Мерла від вроків, проклинали погані очі та шептали собі до Уха, Що Яцкові не ведеться, що йому хтось таке натворив.

Явдоху потішали ґаздині, що її донька піде просто до Неба> а Яцка жалували ґазди, що під самі жнива втратив °Дну пару робочих рук.

Яциха йшла червона від сліз та підпирала голову рукою, як би її втримати но годна, а Яцко хилюся, як дід.

Усі казали, що він останніми часами якось дуже по-старівся.

На другий день, хто лиш устав, біг до вікна дивитися, чи буде погода. Але де там! Розкислося, як у пізню осінь, як після Покрови.

На дорозі болото, на долинах вода, на лісах дими. Роби що хоч! Навіть воробці почали журитися. Зліталися стадами до села, голодні і змоклі, обсідали плоти та цвірінькали.

А під вечір стада чорних ворон перелітали над селом з гамором та криками.

Яцко ходив хмарний, як те сльотливе небо, до нікого не обзивався, лиш зітхав та бурмотів під носом:

— Пропала моя праця, пропав і я...

Але в четвер показалося сонце. Боже! Як нараз повеселіло на світі, як зеленілася трава і листя, як усе росло та доспівало на очах!

Пішов Яцко перекладати копи.

Зняв одну шапку, глянув та лиш покивав головою. Стебло зелене, як рута, пахне квіттям і розчиною, а така від нього гарячка б'є, що аж у носі крутить.

Сів Яцко та думає.

— Правду казав Михайло. Видно, що ті книжки та й ті науки все-таки щось ніби знають. Треба було послухати сина.

Думає, коли чує — хтось йде. Якісь сторонецькі жінки.

— Дай, Боже, щасливої

— Дай, Боже, й вам!

— А куди то дорога до Кривого?

— До Кривого? — повторює Яцко і розглядається до-кола так, як би згубив ту дорогу. — Йдіть просто, а потім коло паногцевої нивки гайга і знов просто аж до моста, а з моста скрутите наліво аж до Мартинової верби, а там уже вам люди покажуть.

Жінки подякували та й пустилися йти, як би вони справді знали, котра то панотцева нивка і котра Мартино-ва верба. Але Яцко спинив їх.

— А вам до Кривого за чим?

— Ідемо до того хлопця, що, може, чули ви, людей лічить і всяку всячину знає.

— То там є такий хлопець? А я про його й не чув.

— Таже є. Від нас якось ту возили жінку, що має чорну хворобу, і поміг. Або, знов, одному багачеві діти не хотіли ховатися, та й також поміг. На все, кажуть, поможе.

— А вам до того хлопця яке діло? — спитав Яцко. Жінка засоромилася, а друга відповіла за неї:

— Багато говорити, а мало слухати.

— Ага! — притакнув Яцко, ніби вдоволений відповіддю, але з очей видно йому було, що хотів щось більше довідатися про того незвичайного хлопця.

— То, кажете, — почав знову, — що він усе знає? А, може, він удає та людей дурить?

— Не кажіть того! — почали обі жінки нараз. — Гріх казати. Таких, як він, то йно десять на цілім світі, який світ великий! Навіть найстарші люди кажуть, що такого ще не видали. То, говорять, Господь милосердний змилувався над грішними людьми та післав його, щоби нам радив: "Най, — каже пан Біг, — бідний народ не марнується, най з голоду не гине і за море втікає". А пани як провідали, що й куди, та й зараз жандармів післали, щоби приставити такого а такого хлопця до суду. Ну, нічого. Приходить він до суду, а пани зараз до нього:

— То ти, — кажуть, — хлопче, ніби все знаєш?

— Усе, як усе, бо тільки пан Біг єсть усевідучий, але знаю багато такого, чого інші не знають.

— Ну, що ж такого?

— А що-будь. От, візьмем на те, кілько в вас грошей в кишені.

— Ну, кілько, кілько? — зацікавилися пани.

А він тільки на небо глянув, тільки подумав та й каже:

— Два срібні, ще й дві шістки, і чотири нові.

Пан до кишені, перечислив та й тільки рукою дав зн?*> аби його пустили на волю. І з тої пори вже його не займають. Бояться!

— Велика Божа сила і велике його милосердя над на-' гршшими! — сказав на те, зітхаючи Яцко.

— Ну, але як же з ним зробилося, що він такий мудрий вдався? Чи так йому від роду?

— Де ж там! Дитиною, кажуть, був він хирлявим, слабосилим та наїульковатим. Де які хороби є — чіпалися його.

— То так нечистий хотів його збавити, — втрутив Яцко.

— Цілими днями, — оповідала жінка, — лежить, бувало, як зимою — то на припічку, а як літом, — то в борозні, в городі, та й дивиться на небо.

А небо синє, покрите білими хмарками. Раз якось у саме полудне каже він до своєї матері, а його мати — бідна вдовиця: "Я вже все знаю, мамуню".

І з тої пори знає... Ну, але нам пора! Забалакалися ми з вами, а дорога далека! Бувайте здорові!

— Ідіть здорові! — відповів Яцко. Та най вам Бог допоможе, щоби ви дізналися, чого вам треба!

— Дай Боже! Дай Боже й вам! — відповіли жінки, спускаючись із межі на доріжку. За хвилину зникли між буйними нивами, і тільки їх червоні хустки з білими очіпками хиталися по хвилях колосся, як два блудні вогники на болоті. А потім згасли... Довго дивився Яцко за ними, так довго, аж у голові доспіла нова гадка.

— Коли другим помагає, то й мені поможе! — казав, вертаючи домів.

♦ ♦

На другий день пішов.

Лишив жито, лишив іншу роботу, що за сльоти призбиралася, і потяг до Кривого. Вийшов раненько, а перед полуднем був на місці.

Знайомі жінки виходили саме з подвір'я, як він входив.

— А що?

— Та нічо.

— Порадив?

— Чомусь би ні! І розійшлися.

Чекав Яцко яку годину, заки на нього прийшла черга. А як до хати кликали, то ноги під ним тряслися, як У пропасниці. "Чи порадить?"

Хлопець насамперед говорив із ним досить довго про всякі речі, а потім нараз узяв Яцкові казати, що йому, цсбто Яцкові, не ведеться, і що він, Яцко, має дуже велику журбу на серцю.

Яцко лиш головою хитав.

А потім хлопчина виліз на лаву і дістав із-за образа свяченої лози. Яцко спершу настрашився, бо гадав, що він хоче його бити, але хлопець натяв із тої лози трісок, зібрав їх у жменю, замкнув і потряс, як діти орішками в забаві. Потім приступив до печі і висипав патички назад на припічок.

— Вашу хату, — говорив, вдивляючись у розсипані патички, як у книжку, — вашу хату так майстри заложили. Треба її на друге місце пересунути, розумієте?

— Та ніби розумію, але то великий клопіт.

— Клопіт ваша річ, а моя річ сказати, що знаю. Коли хочете, щоби вам знов надобре повернулося, то пересуньте хату лівим вуглом на північ, аж до тої вишеньки, що на краю садка... Це моє слово.

Потім хлопець зібрав патички до купи і кинув в вогонь. Патички занялися, спалахнули і щезли в одній хвилині.

Яцко вернув додому.

Як пересунути, то пересунути, нема що!

Треба так якось робити, щоби син не видів, бо буде спиняти. Треба таки нині піти по сусідах і просити їх на завтра рано, так по обіді, як сонце в хлопа підійде на небі.

Заки Михайло верне з роботи, хата буде рушена, а тоді й він сам мусить помагати. Та й вже.

Як погадав, так і зробив.

Михайло, як звичайно, зараз по обіді пішов до роботи, с-таки до того моста, що його для війська направляли, кп отТа**1' тижДень тому, було йому на серцю так тяжко, як би його столітній дуб придавив, то НИНІ, °бробляючи сокирою колоди, думав собі, як би стере^1™ ЛИХові* * ттІ9 зітхаючи, шептав: "Най їх Бог

Ще до полудня було з години часу, або й більше, як прибіг його молодший брат, Гриньо.

— Кидай все та бігай додому!

— А що там знов?

— Татуньо хату сунув.

— Чи ти здурів, чи тобі що сталося?

— Не здурів, а правда. Скликали людей і сунуть: бігай! Михайло ткнув барду за ремінь і пустився в село. Зразу йшов, а відтак біг, як кінь.

Від церкви видно було їх обійстя, як на долоні. Глянув... Народу — повне подвір'я, а такий крик, як би горіло.

Одні зносять до комори одіж, посуду тощо, другі та-щать останки печі з хати, інші підкопали підвалини та сунуть під них грубезні круглі колоди, як вали.

"Подай! Бігай! Бери! Тримай!" — лунає по цілім селі.

Біготня та метушня, як у муравлиську" Одні других по-тручують, одні других не розуміють, як звичайно, коли хто дуже спішиться.

Михайло лиш за голову вхопився. "Боже! Що вони роблять? Подуріли!" — і пустився бігти не дорогою, а городами навпростець, куди ближче.

"Коби скорше, коби як спинити, бо хата стара, не витримає!" — думав, перескакуючи борозди та пересаджуючи плоти, як пес.

Ще один сад і два городи, а там уже своя вулиця — і Михайло біжить іще скорше.

— Бери шнур! Підпирай стіну! Довбня де? — лящить йвму в ухах.

— Спиніться, люди! Чекайте мене! — кричить Михайло з сусідського подвір'я.

Та ніхто його не чує, ніхто й не слухає.

— Підважуй хату колами! Тягни шнур! Ану, гей! — І кільканадцять пар рук підносить підвалини з того місця, на якому вони перележали кільканадцять літ, а рівночасно кільканадцять дужих хлопських плечей підпирає бічну стіну, щоб її пхнути вперед. Інші пильнують валів, впрягаються у грубезні воловоди, як у шлеї. "Голови розвалю!"

— кричить несамовито Михайло. "Лишіть!" — але в ту хвилину пошпортується на перелазі й паде.

— Гей же враз! Раз, два, три! — приказує Яцко.

Натягаються людські жили, тріщать грубезні шнури, моцуються спорохнілі бальки.

Стріха починає колисатися, хата хитається, як би роз* махувалася до великого скоку — і нараз із пекельним ло-мотом і гуком паде, як дуб, сторощений від грому.

Тріск, грюкіт і порох. А потім тихо.

Нарід розскакується на всі сторони і здалека приглядається безобразній, величезній купі дерева, соломи і глини.

"Свят! Свят! СвятГ

— А де ж Яцко? Де подівся кум Яцко? — відзивається котрийсь із сусідів.

— Де мій чоловік? — кличе несамовито Яциха. — Ви вбили мого чоловіка!

Хлопи кидаються до звалища і за годину добувають розм'яжджене тіло Яцка.